

Олег Погорілець

НУМІЗМАТИЧНА ЗБІРКА ІЗ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПОСЕЛЕННЯ З ОКОЛИЦЬ С. ПИЛЯВА СТАРОСИНЯВСЬКОГО Р-НУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛ.*

Битва під Пилявцями восени 1648 р. – одна з найвизначніших подій Національно-визвольної війни українського народу [1]. І якщо науковці вже давно досліджують перебіг подій того часу та значення цієї битви в історії Європи, то питання віднайдення місця, де відбувались ці події, було піднято лише після проголошення Україною самостійності. На той час в Україні вже був певний досвід пошуку та дослідження полів битв.

Справу досліджень місць козацьких звитяг започаткував Ігор Кирилович Свешніков, який не тільки відшукав та дослідив місце Берестецької битви, але, поєднавши дані архівних документів, перекази, легенди та, залучивши археологічні методи дослідження, зумів реконструювати основні етапи військових подій того часу [2]. Результати проведеної з 1970 по 1989 рр. роботи надали науковцям багатий матеріал про озброєння протиборчих сторін, їх побут, а також спростували інформацію про катастрофічні втрати козацького війська та показали організований відхід із табору основної маси козаків. Артефакти, віднайдені під час розкопок, стали основою музейних колекцій Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» (с. Пляшева, Рівненської обл.) та Рівненського обласного краєзнавчого музею [3].

Великі площі, на яких розгорталися військові події, не дали

* Погорілець О. Г. Нумізматична збірка із середньовічного поселення з околиць с. Пилява Старосинявського району Хмельницької області // Стародавній Меджибіж в історико – культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» - 2 '2013). – Хмельницький, 2013. Ч. 2. – С. 242-247.

можливості І.К. Свєшнікову повністю дослідити територію військових дій. В 1996-1998 рр. розвідку на полі Берестецької битви проводив С.В. Ревуцький, а в 2003 р. дослідження поновили співробітники Рівненської філії Охоронної археологічної служби України Б.А. Прищєпа та В.С. Чекурков [4, 274-275]. Ці дослідження показали перспективність проведення подальших пошуків. Дослідження місця битви під Зборовим проводить експедиція Адріана Мадзія, В. Чорновуса та Б. Строцєня. За кільканадцять років роботи над нею зібрана колекція матеріалу (кулі, наконечник стріли та інші металеві предмети), яка підтверджує напрям пошуку, а картографування пам'ятки надає можливість визначити основні місця битви на сучасному рельєфі [5, 23-27]. Багато років пошук місця битви на Жовтих Водах проводить військовий історик І.С. Стороженко. Проте, на жаль, поле Берестецької битви залишилося єдиним, за масштабами, в справі вивчення матеріальних реалій військових дій того часу.

Спробою заповнити цю прогалину стали пошуки місця Пилявецької битви, проведені в 1990-1991 рр. археологічною експедицією під керівництвом наукового співробітника ІА НАНУ Лариси Іванівни Виногородської. Нею було зроблено величезний обсяг робіт з вивчення топографії, місцевих переказів та проведено археологічне дослідження частини села, де колись знаходився Пилявецький замок. В результаті цієї копіткої роботи було науково зафіксовано місцезнаходження та археологічний матеріал, типовий для XVII ст., на місці зруйнованого кар'єром замку. Свідчення місцевих жителів про перекази старожилів стали тією відправною точкою, яка надавала орієнтир для подальших пошуків [6, 89-106].

З 2001 р. пошуками місця битви під Пилявцями зайнялася постійно діюча археологічна експедиція «Меджибіж - 2000» Державного історико-культурного заповідника «Межибіж». Провівши масштабні пошукові роботи та розробивши проект пошуку поля битви, керівництву експедиції вдалося провести у 2008 р. Всеукраїнську історико-краєзнавчу науково-практичну конференцію, присвячену 360-річчю битви під Пилявцями. Саме на цій конференції автором було повідомлено результати останніх археологічних розвідок в околицях с. Пилява та внесено корективи в установлену інформацію про час заснування

Пилявець, зроблено спробу реконструкції тієї території станом на XVII ст. [7, с. 102-106].

Вагомим науковим доробком в справі вивчення та аналізу перебігу подій Пилявецької битви є праці В.А. Смолія, В.І. Степанкова, І.С. Стороженка, Ю.А. Мицика, які провели детальний політичний та військовий аналіз подій того часу [5; 6]. Особливо цінними є опубліковані архівні матеріали – діаріуші (щоденники) учасників польського табору під Пилявцями [8, 53-68]. Проте єдиним джерелом, яке може реконструювати реальний хід подій битви, можуть стати археологічно-топографічні дослідження на місцевості, де колись проходили військові дії.

Про знахідки середньовічних монет в околицях с. Пилява було повідомлено ще в 2007 р., проте з того часу ця колекція поповнилась новими екземплярами, а в поєднанні з результатами спроб локалізації населених пунктів із назвою Пилявці XVI-XVII ст. є можливість внести корективи в реконструкцію даної території часів середини XVII ст. [9, с.27-31; 10, с.75-79]. На пилявецьких полях в різний час було знайдено: свинцеві та чавунні кулі різних калібрів, наконечники стріл, навісний трикутний замок, вудила, фрагмент свинцевої торгової пломби, бронзові персні, пряжки, фрагменти різних металевих виробів та кераміки. колекцію монет з хронологічним діапазоном в 282 роки (1484-1766) [11, с.22-27]. Основним датуючим матеріалом цієї збірки є нумізматичний матеріал, який складається з 52 монет, серед яких виділяється група з 47 монет з хронологічним діапазоном в 126 років (1508-1629/35), яка походить з території 1,5 x 0,5 км.

Серед цих монет варто виділити 14 екземплярів, які було виявлено на невеликій ділянці розмірами 30 x 30 м, до якої входять: півгріш коронний Сигізмунда I – 1508 р.; півгріш литовський Сигізмунда II Августа 1550 р.; півгріш литовський Сигізмунда II Августа (дата не читається) – фальшивий; солід м. Риги – 1577 р. (з дірочкою); солід ризький Сигізмунда III (дата не читається); солід бидгощський Сигізмунда III – 1599 р.; денарій угорський Рудольфа II – 1591 р.; півгріш свідницький Людовика II Ягеллончика – 1520 р.; три московських деньги Івана IV (1533-1547); копійка Василя Шуйського (1606-1610); мейсенсько-саксонський гріш Фрідріха II та Вільгельма III з Тюрингії (1440-1464), карбований на монетному дворі Фрейберг в 1459-1461 роках.

З навколишньої території походять ще дві групи монет – перша, з 4-х монет, включає монету вартістю 2 денарії Сигізмунда II Августа 156? р.; монету вартістю 2 денарії Сигізмунда II Августа/Стефана Баторія (потерта, з дірочкою, дата не читається); півторака Сигізмунда III (скручений в трубочку, дата не читається, фальшивий); солід литовський (боратинка) Яна Казимира 1660 р.

Другу групу кількістю в 33 екземпляри складають: півгріш литовський Сигізмунда II Августа 1564 р.; монета вартістю 2 денарії Сигізмунда II Августа 1570 р.; денарій угорський Рудольфа II – 1587 р.; солід Сигізмунда III 1598 р.; шість монет – соліди Сигізмунда III, дату на яких прочитати неможливо; два соліди Сигізмунда III, дату на яких прочитати неможливо (фальшиві); солід олькшський Сигізмунда III (карбований в 1601-1623 рр.); солід бидгощський Сигізмунда III (карбований в 1594-1626 рр.); солід ризький Сигізмунда III 1593 р. (можливо фальшивий); солід ризький Сигізмунда III (карбований в 1588-1621 рр.); півторака ельблонгський шведського короля Густава Адольфа 162? (карбований в 1629-1635 рр.); 3 соліди ризькі шведського короля Густава Адольфа (карбовані в 1621-1634/5 рр.); солід пруський Георга Вільгельма (карбований в 1623-1633 рр.); три угорських денарія денарія (дата не читається, фальшиві, проколені гострим предметом); гріш Сигізмунда III, дата не читається (фальшивий, з дірочкою, горівший); трьохгрошовик Сигізмунда III, дата не читається, можливо фальшивий, з дірочкою; два монетовидних кружка розміром соліда; московська деньга Івана IV (карбована 1533-1547 рр.); монето видна пластинка московської монети (витерта, скручена в трубочку); соліди литовські (боратинки) Яна Казимира 1665 та 1666 рр. Ще з іншого місця походить одинока знахідка трьохгрошовика польського короля Станіслава Августа 1766 р.

Номінали та невисока «якість» монет говорять про те, що це випадково загублені монети, а не залишки скарбу. Концентрація певної «інтернаціональної» групи монет на невеличкій площі наводить на думку, що в цьому місці могла знаходитись корчма. Про це говорить і місце розташування – поблизу старої дороги з Меджибожа до Старокостянтинова. Інші знахідки монет окреслюють територію колишнього села, знищеного в ході військових дій.

Дане поселення можна ідентифікувати із одним з населених

пунктів, що згадуються в документах кінця XVI ст., та, можливо, називалося Пилявці Середні (P. srednie). Воно було знищене (спалене, про що говорять сліди перебування у вогні на монетах) в ході військових дій, підтвердженням чому є знахідки майже ста олов'яних куль, чавунної та олов'яної картечі [12, с.22-27]. В документах XVII ст. автору не вдалось віднайти інформацію про знищення Пилявців, під якими в 1648 р. відбувалася знаменита битва, отож можна припустити, що саме це середньовічне поселення і було Середніми Пилявцями – невеликим селом за 5 км від містечка Пилявці (Pilawce Stare в XVI ст.) сучасне село Пилявка) та Нижніми Пилявцями (P. nizni nad rz. Ikawa в XVI ст.), сучасне село Олексіївка, раніше (до 1913 р.) частина містечка Пилява). Потрібно відзначити, що Микола Крикун, досліджуючи населені пункти Подільського воєводства, зробив припущення, що Старі Пилявці від XVIII ст. не існують [12]. Нумізматичний матеріал, піднятий на середньовічному поселенні, надає можливість датувати час його функціонування кінцем XVI – серединою XVII ст. та ідентифікувати із одним з населених пунктів Пилявці, що згадуються в документах XVI-XVII ст. – Середніми Пилявцями (P. Srednie). Той факт, що переважна більшість монет датована карбуванням до 1635 р. та відсутні монети 1640-х років можна пояснити тим, що при королі Речі Посполитої Сигізмунді III (1588-1648) було наймасштабніше карбування усіх номіналів монет. А карбування наступника – короля Владислава IV (1632-1648) було обмеженням і на сьогоднішній день монети цього короля є великою рідкістю.

В даній ситуації потрібно врахувати той факт, що поселення відоме в науковій літературі ще з 70-х років XX ст. завдяки археологічним розвідкам Михайла Ягодзінського та ввійшло в довідники з археології Хмельницької області [13, с.42; 14, с.83; 15, с.129]. Це надало можливість «чорним археологам» неодноразово грабувати цю територію та вилучати із землі металеві артефакти, які тепер назавжди втрачені для дослідників. Так, фрагмент свинцевої торгової англійської пломби 1590 р. був знайдений автором на узбіччі дороги разом із металевими предметами, які мародери викинули як не варті ваги. Тому потрібно брати до уваги те, що монет на поселенні було набагато більше.

Методику датування населених пунктів за допомогою знай-

деного нумізматичного матеріалу можна застосовувати і до сучасних населених пунктів Пилява, Олексіївка, Пилявка, що надасть можливість підтвердити архівні дані про час заснування та побутування цих сіл. Монети XVII ст. були знайдені в ході археологічних досліджень на території с. Олексіївка експедицією Лариси Виногородської. Проведення такого дослідження надасть можливість провести історичну реконструкцію місцевості, де відбувалася битва 1648 р. та допоможе віднайти поле бою, місця козацького та польського таборів, греблю, за яку велися бої, та, в кінцевому результаті, створити меморіал «Поле битви під Пилявцями (1648 р.)».

Джерела та література: 1. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу в середині XVII століття. Книга перша: Воєнні дії 1648 - 1652 рр. - Дніпропетровськ, 1996. - 320 с. 2. Свешніков І.К. Битва під Берестечком. - Львів, 1993. - 304 с. 3. Виткалов В.Г., Пономарьова Т.О. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К. Свешнікова. Хрестоматія. - Рівне, 2005. - 405 с. 4. Прищепя Б.А., Чекуров В.С. Роботи на полі Берестецької битви 1651 р. // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр. - Київ, 2004. - 412 с. 5. Адріян Мандзій, Володимир Чорнувус. Дослідження та збереження поля Зборівської битви 1649 року. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей. - Вип. 16. - Київ, 2007. - 476 с. 6. Виногородська Л.І. Історико-археологічні дослідження поблизу с. Пилява Хмельницької області (до локалізації місця Пилявецької битви) // Археологія, - №1, 1977. 7. Погорілець О.Г. До питання локалізації населеного пункту Пилявці середини XVII ст. // Матеріали Всеукраїнської науково - практичної конференції «Пилявецька битва 1648 року в історії України». - Хмельницький, 2008. - 330 с. 8. Мищик Ю.А. Щоденники Пилявецької битви. // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст.: Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої науково-практичної конференції 19 вересня 1998 року. - Стара Синява, 1998. - 328 с. 9. Погорілець О.Г. До проблеми пошуку місця битви під Пилявцями. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. - Вип. 16. - Київ, 2007. - 476 с. 10. Погорілець О. Г. Пилявці на картах Боплана середини XVII ст. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля та Південно-Східної Волинь», присвяченої 365-річчю Пилявецької битви. - Хмельницький, 2013. - 248 с. 11. Погорілець О. Г. Археологічні розвідки місць битви під Пилявцями 1648 р. (2005 - 2008 рр.). // Матеріали Всеукраїнської науково - практичної конференції «Пилявецька битва 1648 року в історії України». - Хмельницький, 2008. - 330 с. 12. Крикун М.Г. Населення Подільського воеводства у першій половині XVII ст. Український історико-географічний збірник. Вип. 1. - К., 1971. 13. Ягодзінський Михайло Йосипович (1923-2008): історик, археолог, музейник. - Хмельницький, 2011. - 128 с. 14. Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. - К., 1984. - 223 с. 15. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник. - Чернівці, 2011. - 176 с.